

Els usos polítics de la Revolta dels Segadors: l'estratègia narrativa de Gaspar Sala a la *Proclamación Católica*

IVAN GRÀCIA ARNAU
Universitat de Barcelona

Resum

En aquest article s'analitzen les estratègies narratives utilitzades per Gaspar Sala a la *Proclamación Católica* (publicada l'octubre de 1640), en la representació dels fets que van tenir lloc durant la Revolta dels Segadors (7 de juny de 1640). A través de l'anàlisi textual, basat en l'estudi dels diferents recursos narratius emprats per l'autor i la comparació de la narració amb cartes, dietaris i cròniques sobre els fets, es posen de manifest les decisions preses per Gaspar Sala en la reconstrucció de l'esdeveniment i la intencionalitat política que s'amagava rere aquestes.

Paraules clau: Revolta dels Segadors, Gaspar Sala, *Proclamación Católica*, estratègia narrativa, representació de l'esdeveniment.

Resumen

En este artículo se analizan las estrategias narrativas utilizadas por Gaspar Sala en la *Proclamación Católica* (publicada en octubre de 1640), al representar los hechos que tuvieron lugar durante la Revuelta de los Segadores (7 de junio de 1640). A través del análisis textual, basado en el estudio de los diferentes recursos narrativos utilizados por el autor y la comparación de la narración con cartas, dietarios y crónicas sobre los hechos, se ponen de manifiesto las decisiones tomadas por Gaspar Sala en la reconstrucción del acontecimiento y la intencionalidad política que se escondía tras estas.

Palabras clave: Revuelta de los Segadores, Gaspar Sala, *Proclamación Católica*, estrategia narrativa, representación del acontecimiento.

Abstract

This paper analyses the narrative strategies used by Gaspar Sala in the *Proclamación Católica* (published on October 1640), for representing the events that took place during the Reapers' Revolt (on the 7th of June 1640). Through textual analysis, based on the study of the different narrative resources used by the author and the comparison of the account with letters, diaries and chronicles, it is brought to light the decisions taken by Gaspar Sala when reconstructing the event and the political intentions hidden behind them.

Keywords: Reapers' Revolt, Gaspar Sala, *Proclamación Católica*, narrative strategy, representation of the event.

1. Gaspar Sala i la «Proclamación Católica»

Publicada a Barcelona l'octubre de 1640 a la impremta de Sebastià i Jaume Matevat, la *Proclamación Católica a la Magestad Piadosa de Felipe el Grande*¹ ha estat considerada una de les obres de major impacte de la publicística catalana durant la Guerra dels Segadors (1640-1652).² L'obra va estar finançada i supervisada pel Consell de Cent, qui encarregà al frare agustinianà Gaspar Sala i Berart³ la seva redacció.⁴

1. Gaspar SALA, *Proclamación Católica a la Magestad Piadosa de Felipe el Grande*, Sebastià i Jaume Matevat, Barcelona, 1640.

2. Sobre el conflicte, veure: John H. ELLIOTT, *La revolta catalana: un estudi sobre la decadència d'Espanya*, Universitat de València, València, 2016; Josep SANABRE, *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa: 1640-1659*, Librería J. Sala Badal, Barcelona, 1956. Sobre el paper de la publicística en el conflicte, veure: Henry ETTINGHAUSEN, *La guerra dels segadors a través de la premsa de l'època*, Curial, Barcelona, 1993; Antoni SIMON I TARRÉS, *Els orígens ideològics de la Revolució catalana de 1640*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1999.

3. Doctor en teologia, es va mostrar favorable a la intervenció francesa, pel que rebria recompenses per part de Lluís XIII. Fou un dels publicistes més rellevants durant la Guerra dels Segadors, autor dels principals opuscles i sermons destinats a contrarestar la propaganda filipista.

4. Sobre la *Proclamación Católica*, veure: Karsten NEUMANN, «La justificación «ante el mundo»: difusión y recepción de la propaganda catalana en Europa en

Es tracta d'una obra dedicada a Felip IV que contraposa les virtuts dels catalans, fonamentades en la fidelitat i servei a la monarquia i una defensa militant de la fe catòlica, amb el maltractament que aquests havien patit per part del mal govern del comte duc d'Olivares. Un mal govern que havia derivat en la vulneració del tradicional i secular règim pactista català i en les vexacions i els sacrilegis comesos pels soldats des de la seva arribada al Principat amb motiu de la guerra francoespanyola (1635-1659). L'obra finalitza demanant al monarca que aturés la invasió del Principat i considerés la destitució del comte duc d'Olivares per tal de reconduir la situació i evitar el conflicte armat amb les institucions catalanes.⁵

L'obra, però, no només pretenia enviar un missatge al rei, sinó que aspirava a justificar la decisió de resistir per les armes a la invasió militar -decisió feta pública el 18 de setembre- apel·lant a la innocència dels catalans i la culpabilitat de la política d'Olivares en aquell afer. És per això que la *Proclamación Católica* va ser enviada, a part de Madrid, a Saragossa, València, Mallorca, Menorca, Lisboa, París i al Vaticà. L'obra va assolir un grau de difusió molt ampli: a més dels enviaments realitzats per les institucions catalanes, se'n van encarregar diverses impressions i traduccions. Entre 1640 i 1641, van aparèixer quatre edicions de l'obra en castellà a Barcelona (amb 8000 exemplars impresos); el 1641, una edició castellana a Lisboa, una traducció francesa a Rouen, i dues edicions a Àmsterdam, una en francès i una en holandès. El 1645 tornava a publicar-se en francès. L'obra es distribuïria per tota Europa, arribant a les fires de llibres de Frankfurt i Leipzig. La *Proclamación Católica* es convertiria en una de les principals fonts d'informació que

1640», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 18 (1998), pp. 373-381; Antoni SIMON I TARRÉS, «La historia en l'estratègia política dels dirigents catalans per enderrocar Olivares. Encara sobre la *Proclamación católica*», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 27 (2007) 97-112; Karsten NEUMANN i Antoni SIMON I TARRÉS, «Estudi introductor» a l'edició facsimilar de la *Proclamación Católica*, Base, Barcelona, 2003.

5. SIMON I TARRÉS, «La historia en», pp. 104-110.

els europeus van tenir per jutjar els esdeveniments que els arribaven des de Catalunya.⁶

En aquest article realitzarem una anàlisi del capítol XI de la *Proclamación Católica*, titulada «Comocion de los segadores, dia del Corpus Christi». Ens centrarem en analitzar l'estratègia narrativa que va seguir Gaspar Sala per explicar un dels fets més traumàtics que va sacsejar la Monarquia Hispànica: la Revolta dels Segadors, parant atenció a la presa de decisions que va entomar a l'hora de presentar aquell esdeveniment a la cristiandat i el significat i intencionalitat de cada un dels episodis narrats.

2. «Comocion de los segadores»

Fins l'octubre de 1640, les premses catalanes no van expressar-se obertament entorn els fets ocorreguts el dia 7 de juny d'aquell any, dia de Corpus Christi. La *Proclamación Católica*, per tant, va proporcionar la primera versió dels fets que va ser publicada i difosa.

Els objectius de Gaspar Sala amb la redacció d'aquest capítol eren:

1. Exculpar les institucions catalanes, en concret la Diputació del General i el Consell de Cent, dels fets ocorreguts durant la revolta.
2. Culpar la política del comte duc d'Olivares i els ministres reials de la crisi catalana.

Per assolir aquests objectius, l'autor planteja un relat de la insurrecció segons el qual aquesta va estar dirigida per la providència divina. Fruit d'aquest fenomen providencial se'n deriva l'accidentada mort del virrei, que consellers i diputats van maldar infructuosament per evitar. Es planteja, per tant, la confrontació entre l'acció humana, encarnada pels consellers i diputats i avesada a la defensa de la monarquia a través de la protecció de la figura del virrei, i l'acció divina, determinada a

6. NEUMANN, «La justificación», pp. 377-378.

exercir justícia a través dels segadors contra aquells càrrecs públics que havien deixat actuar amb impunitat les sacrílegues tropes del rei. Per altra banda, Sala fa ús de la Història per comparar la revolta amb altres commocions populars i responsabilitzar la manca de prudència política del govern del comte d'Olivares i els seus ministres de la crisi generada a Catalunya.

L'ordenació del relat, la tria dels personatges i la selecció dels episodis van estar perfectament articulats per transmetre una imatge de la revolta que pretenia exaltar la innocència dels catalans i concentrar les responsabilitats d'aquell conflicte en el mal govern de la Monarquia Hispànica, responsable de la ruptura del pacte contractual entre el rei i el regne.

3. Una narrativa providencial de la revolta

Si bé als dietaris de la Diputació del General i del Consell de Cent ja s'havia deixat constància de les raons que, segons les institucions catalanes, havien precipitat l'avalot el 7 de juny de 1640,⁷ aquests en cap cas el van considerar un efecte de la providència divina. Gaspar Sala fou, per tant, el primer en articular un discurs providencial de la revolta. Només començar el capítol, al primer paràgraf de la narració, l'autor fixa la commoció dels segadors com el resultat de la justícia divina, de manera que només iniciar la lectura es presenta la commoció popular com quelcom irremeiable i just, doncs era fruit del disseny diví.

Segons Gaspar Sala, l'aixecament popular va ser el resultat de la venjança divina que pretenia castigar els greuges al Santíssim Sagra-

7. Fins aleshores, els dietaris institucionals havien al·ludit a les tragèdies causades pels soldats reials al Principat, en les que s'inclouïen els abusos sobre la pagesia i els actes sacrílegs a les esglésies catalanes. J. M. Sans i Travé dir., *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1999, vol. 5, p. 1037; Federico SCHWARTZ I LUNA i Francisco CARRERAS CANDI, *Manual de Novells Ardits*, Impr. de'n Henrich, Barcelona, 1892, vol. 27, p. 485.

ment comesos per les tropes reials. No obstant, no es tractava d'un càstig contra els soldats, responsables directes dels actes sacrílegs, sinó que es tractava d'un càstig dirigit a la justícia humana, és a dir, a aquells càrrecs públics que havien permès que es cometessin sacrilegis impunement:

La vengança destas omisiones afectadas, particularmente en castigar los agravios del santissimo Sacramento, esperò este Señor para su dia mas solemne, que es del Corpus: residenciando por manos de vnos segadores, la justícia divina a la humana.⁸

Vinculant la insurrecció popular amb la divina providència, Gaspar Sala pretenia que la càrrega de les morts dels ministres reials (entre les quals s'incloïa la del Virrei) no fos considerada responsabilitat dels catalans i recaigués en mans de la justícia divina. Per altra banda, també inhabilitava qualsevol marge de maniobra que les autoritats catalanes haguessin pogut tenir per aturar la revolta: poca cosa podien fer unes institucions temporals davant les decisions preses des del més enllà. La coincidència de la *comocion* amb el dia de Corpus Christi no feia més que recarregar de versemblança la lectura providencial de la revolta.

Tot i que certament Gaspar Sala va ser el primer en publicar aquesta visió providencial de la insurrecció, Catalunya portava mesos immersa en una matriu discursiva que concebia el moviment camperol al camp català pràcticament com una guerra santa. En els darrers anys, els historiadors⁹ han demostrat l'important rol que va tenir la religió en la mobilització de la pagesia catalana durant la primavera de 1640. Un

8. SALA, *Proclamación Católica*, p. 66.

9. Antoni SIMON I TARRÉS, «Un alboroto católico: el factor religión en la Revolución catalana de 1640», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 23 (2003), pp. 221-231; Xavier TORRES SANS, «De Tirllemont a Riudarenes: política y religión en la crisis hispánica de 1640», *Hispania Sacra*, 69 (2017), pp. 123-146; Andrew Joseph MITCHELL, *Religion, Revolt, and the creation of regional identity in Catalonia, 1640-1643*, tesi doctoral sense publicar, Ohio State University, 2005.

dels moments àlgids en la confessionalització del conflicte el trobem durant les excomunicacions dels *tercios* del febrer, maig i juny de 1640 per part dels bisbes de Barcelona, García Gil Manrique, i de Girona, Gregorio Parceró. Es tractava d'excomunions produïdes en resposta a la crema de la capella del castell d'Antoni Fluvià i de les esglésies de Riudarenes i Montiró.¹⁰

Les premses catalanes tampoc van restar al marge en la confessionalització del malestar i van imprimir i difondre relacions i opuscles que deixaven constància dels sacrílegis comesos per les tropes reials.¹¹ La crema de les esglésies de Montiró i Riudarenes ocuparien un espai destacat en l'articulació d'aquest discurs religiós, publicant-se descripcions detallades de la destrucció i profanació que els soldats del rei havien comés en elles.¹²

Aquesta narrativa seria recuperada a la *Proclamación Católica*, on s'enumerarien i descriuriem amb un alt grau de detall els actes sacrílegs comesos pels soldats:

[...] jurídicamente con[n]sta, [h]aver saqueado la Iglesia Parroquial de Río de Arenas, robando della ornamentos, vasos de plata, cálices, y otras cosas sagradas, hurta[n]do los dineros, que para celabrar Missas, y Oficios Divino[s] estaban dentro los cepillos, ò caxas de la obra de san Isidro, de las almas de Purgatorio, de la Virgen del Rosario, que montan dozientas y sesenta y nueve libras. Últimamente pegaron fuego a la Iglesia, reduzie[n]do a polvo, y ceniza todo lo que era combustible, señaladamente el Altar mayor baxo la invocación de san Martín, el Altar de la Virgen del Rosario, el de san Isidro de Madrid, del Arcángel san Miguel, y de san Ponce [...].¹³

10. SIMON I TARRÉS, «*Un alboroto católico*», p. 127.

11. Un exemple: *Senyor Déu Meu Iesuchrist, Indique Vostra Magestat sa causa*, publicat a Henry ETTINGHAUSEN, *La guerra dels segadors a través de la premsa de l'època*, 3 vols., Curial, Barcelona, 1993, vol. I, pp. 73-83.

12. TORRES SANS, «De Tirlémont», p. 226.

13. SALA, *Proclamación Católica*, p. 27.

Gaspar Sala inseria, per tant, la commoció dels segadors en una matriu discursiva que situava l'ofensa religiosa en el centre de la qüestió, i que presentava la insurrecció camperola com la reacció de la justícia divina davant la impunitat amb la que havien actuat les tropes reials.

4. *L'ombra de Monrodon*

La lògica dels esdeveniments¹⁴ narrats per Gaspar Sala comença al carrer Ample, on un criat de l'alguatzir Monrodon havia intentat escorcollar, mancat d'autoritat reial, un segador. Aquest, en no reconèixer cap mena de poder en ell, s'havia resistit al registre: la situació es va anar caldejant, fins que el segador va acabar ferit pel criat. Aquest esdeveniment va ser el detonant que va instigar una insurrecció generalitzada per part de la resta de segadors, que un cop assabentats de l'incident, es van dirigir immediatament al palau del virrei.

Miquel Joan de Monrodon havia estat alguatzir reial de Catalunya des del 1615. El 19 de juliol de 1638 havia intervingut per ordre del virrei Santa Coloma les mercaderies de contraban que la Diputació del General tenia als magatzems de Mataró, confiscant-les i traslladant-les als magatzems reials. Responsable de l'empresonament de Francesc de Tamarit el març de 1640, Monrodon havia intervingut de forma directa en els allotjaments de Santa Coloma de Farnés, on va ser assassinat per la població. En aquella ocasió, el tercio de Felipe de Guevara esperava als afores de la ciutat per a ser allotjat. Davant la negativa de la ciutat, el virrei va decidir enviar a Monrodon per fer d'intermediari i resoldre la situació. L'arribada de l'alguatzir, però, va generar un motí que acabaria amb la seva mort. L'assassinat de Monrodon va tenir com

14. Segons la teòrica de la literatura Mieke Bal, la «lògica dels esdeveniments» es pot definir com «*un desarrollo de acontecimientos que el lector experimenta como natural y en concordancia con el mundo*». Mieke BAL, *Teoría de la narrativa (Una introducción a la narratología)*, Cátedra, Madrid, 1990, p. 20.

a resposta la crema de la ciutat i església de Riudarenes, municipi veí, per part de les tropes del *tercio* de Leonardo Molas.¹⁵

A través de la figura del criat de Monrodon, Gaspar Sala s'encarregava de vincular l'esclat de la revolta amb el comportament despòtic d'un dels oficials reials que més odi havia generat entre catalans. La seva arrogància era heretada pel seu criat, que desproveït de qualsevol autoritat, decidia actuar unilateralment contra el segador, escorcollant-lo i finalment agredint-lo.

L'estratègia narrativa de Gaspar Sala, per tant, és clara, però no ho és tant el desenvolupament real dels esdeveniments. Les fonts que tenim sobre aquest episodi prèvies a la publicació de la *Proclamación catòlica* transmeten una versió diferent respecte la identitat d'aquest personatge. Ens referim a moltes de les cartes i dietaris que, en l'afany de descriure fil per randa els fets que havien tingut lloc a Barcelona aquell 7 de juny, asseguraven que la identitat d'aquell que havia intentat escorcollar el segador era un menestral que en aquells moments estava fent guardes i que, en sospitar que el segador anava armat, va demanar que es mostrés. «Tres tejedores de seda», assegura el degà de la catedral de Barcelona, Paolo del Rosso;¹⁶ un «fadrí velluter», figura al dietari del Consell de Cent;¹⁷ i uns «soldats de la guàrdia»,¹⁸ segons Pau Claris, en el seu discurs d'obertura de la Junta de Braços del setembre d'aquell any.

La rellevància de triar aquest personatge, el criat de l'algutzir Monrodon, com a responsable de l'inici de l'avalot, també resta condicionat a la posició textual en què Gaspar Sala el situa. Un cop establert el

15. ELLIOTT, *La revolta catalana*, pp. 349, 426-427.

16. Pablo ROSSO, *Relación de lo sucedido en Barcelona desde 7 de junio deste presente año de 1640 hasta 19 del dicho*, correspondència publicada a Eulogio ZUDAIE, *El Conde-duque y Cataluña*, CSIC, Madrid, 1969, p. 463.

17. SCHWARTZ I LUNA i CARRERAS CANDI, *Manual de Novells*, p. 483.

18. Basili RUBÍ, *Les Corts Generals de Pau Claris*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1976, p. 111.

principi providencial de l'aixecament, que configura la capçalera de la narració, s'introdueix la tràgica mort del virrei, un efecte col·lateral d'aquesta providencial commoció. Punt i seguit, es passa immediatament a cercar el *perquè* terrenal de l'esclat de l'avalot, que no són ni més ni menys, que les accions protagonitzades pel criat de l'alguatir Monrodon.

La figura de Monrodon representava la cara més hostil de la política d'Olivares executada a través del virrei; de fet, introduir a Monrodon significava recuperar el record d'uns esdeveniments que al cap i a la fi havien estat, en gran mesura, l'origen del conflicte al camp català. Així doncs, Gaspar Sala aconseguia establir un discurs que connectava les crítiques polítiques del virrei amb la seva accidentada mort. Utilitzar la figura de Monrodon per situar-la com l'origen d'un motí que acabaria amb la vida del virrei era una forma d'expressar simbòlicament que la causa de l'avalot popular havia estat el mal govern del comte duc d'Olivares.

5. *En defensa de Felip IV*

Després de l'incident al carrer Ample, els segadors es dirigeixen al palau del virrei, on arriben al crit de «visca la santa Fe Catòlica, visca el Rei, i mori el mal govern».¹⁹ Es tracta de consignes curosament triades que Gaspar Sala posa en boca dels segadors i que connecten harmònicament amb les virtuts catalanes que prèviament havia argumentat al llarg de l'obra: la defensa de la fe, el rei i les constitucions.

Si ens tornem a dirigir a les fonts sobre els fets del 7 de juny de 1640 previs a la publicació de la *Proclamación Católica*, ens trobem de nou amb una lluita per establir què era allò que els segadors havien proclamat als quatre vents davant el palau del virrei. Primer de tot, però, cal assenyalar que bona part de les cartes i els dietaris guarden silenci

19. SALA, *Proclamación Católica*, p. 66.

entorn aquesta qüestió. És el cas dels dietaris del Consell de Cent,²⁰ de la catedral²¹ i de les cartes que van enviar al rei els consellers,²² el bisbe de Barcelona, Gil Manrique, el bisbe d'Urgell, Pau Duran, i Ramon de Calders i de Ferran, governador general de Catalunya.²³

Respecte les epístoles i dietaris que donen veu als segadors: «visca la sancta mare i glésia, visca lo rey, muýran los traýdors»,²⁴ segons el dietari de la Diputació del General; Pablo del Rosso, degà de la Rei de Barcelona, apunta que cridaren «visca la tierra, mueran los traydores y enemigos de la Sta. Fel!»;²⁵ l'assaonador barceloní, Miquel Parets, «Visca la terra y muyren los traidós!»;²⁶ «Visca santa mare i glésia, visca lo rey, muyran traïdors»²⁷ segons Pau Claris en el seu discurs d'obertura de la Junta de Braços; «Viva la fee de Christo y el Rey de España, nro. sr. y mueran los traydores y muera el mal gobierno»,²⁸ d'acord amb la carta de Joan Francesc de Melgar, veguer de Barcelona, al rei; finalment, «visca la terra, mueran los traïdores»,²⁹ segons Santiago Domín-

20. SCHWARTZ I LUNA i CARRERAS CANDI, *Manual de Novells*, p. 483.

21. *Crònica «Exemplària» de la catedral de Barcelona*, publicada a Antoni SIMON I TARRÉS, *Cròniques de la Guerra dels Segadors*, Fundació Pere Corominas, Barcelona, 2003, p. 207.

22. SCHWARTZ I LUNA i CARRERAS CANDI, *Manual de Novells*, p. 485-486.

23. *Carta del bisbe de Barcelona, don Garci Gil Manrique al rei; Carta del bisbe d'Urgell, Pau Duran, al rei; Carta del governador general de Catalunya, don Ramon de Calders i de Ferran, al rei* publicades a Ferran SAGARRA, *Les lliçons de la Història: Catalunya 1640*, Ateneu Barcelonès, Barcelona, 1930, pp. 53, 55 i 57 respectivament.

24. Sans i Travé dir., *Dietaris de la Generalitat*, p. 1037.

25. ROSSO, *Relación de lo sucedido en Barcelona desde 7 de junio deste presente año de 1640 hasta 19 del dicho*, correspondència publicada a ZUDAIRE, *El Conde-duque*, p. 463.

26. Miquel PARETS [Edició a cura de M. Rosa Margalef], *Crònica*, Barcino, Barcelona, 2011, p. 361.

27. RUBÍ, *Les Corts Generals*, p. 111.

28. *Carta de don Joan Francesc de Melgar, al rei*, publicada a SAGARRA, *Les lliçons*, p. 59.

29. *Carta del doctor Jacint Valonga, trametent al rei la declaració d'en Santiago*

guez de la Mora, ajudant del virrei i un dels testimonis de la seva mort.

Com veiem, resta prou difícil poder establir què era el que cridaven els segadors aquell 7 de juny. Les consignes giren entorn la figura del rei, la fe i la terra, però en cap font hi trobem que es cridessin totes tres a l'hora, sinó que o bé combinen la defensa de la fe amb la de la terra, o la defensa de la fe amb el del rei: defensar la terra i defensar el rei, segons sembla d'acord amb les fonts, configurava una opció impossible.³⁰

Al bell mig d'aquest moment d'èxtasi vindicatiu protagonitzat per unes masses enfervorides i revestides de justícia divina, i just en el moment en què els segadors anaven a calar foc a les portes del palau, els consellers i diputats, assabentats del que estava succeint, interrompen la missa pontifical i el sermó al que estaven assistint per desplaçar-se al palau del virrei i assossegat els ànims dels segadors. Les màximes autoritats civils de Catalunya van aconseguir evitar l'assalt al palau virregnal per protegir el comte de Santa Coloma. Arriscant la seva vida per la del virrei, consellers i diputats aconseguien fer retrocedir els segadors fins a la Rambla.

Gaspar Sala planteja la intervenció de les institucions catalanes en la resolució del conflicte com un sacrifici que fan el Principat de Catalunya i la Ciutat de Barcelona en defensa de la monarquia, en aquest cas, a través de la lluita per garantir el benestar del representant de Felip IV a Catalunya. Una figura, el virrei, que no despertava gran respecte entre la població, però que «amavan en él tiernamente el nombre de V[uestra] M[ajestad]». ³¹

Les autoritats catalanes, per una banda, havien interromput la missa pontifical i el sermó del dia de Corpus Christi que estava tenint

Domínguez de la Mora, sobre la mort del comte de Santa Coloma, publicada a SAGARRA, Les lliçons, pp 64.

30. Sobre els significats polítics de cada un dels mots, veure Xavier TORRES SANS, *Naciones sin nacionalismo: Cataluña en la Monarquía Hispánica, siglos XVI-XVII*, Universitat de València, València, 2008.

31. SALA, *Proclamación Católica*, p. 68.

lloc a la catedral per assistir a la defensa del virrei. Per altra banda, l'enfrontament amb els segadors en el si de la narrativa de Gaspar Sala significava, en última instància, posar-se d'esquenes als dissenys de la providència divina. En definitiva, l'actuació dels consellers i els diputats estava entorpidint el càstig que els segadors, instigats per la voluntat divina, estaven perpetrant en aquella assenyalada data. No obstant, la fidelitat i amor que professaven vers el monarca els movien a intervenir: una intervenció, però, que en tant que humana, fou incapaç d'aturar el que la venjança divina havia iniciat.

Si bé els segadors representaven aquesta venjança divina, consellers i diputats, membres de les dues principals institucions catalanes, deien de ser mers individus per passar a encarnar el Principat de Catalunya i la Ciutat de Barcelona. En aquest cas, i de la mateixa manera que amb l'establiment de la figura del criat de l'algutzir Monrodon com a responsable de l'esclat de la revolta, Gaspar Sala va saber triar quins havien de ser els responsables dels intents de pacificació de l'avalot per tal d'oferir una imatge a la cristiandat que exaltés totes aquelles bondats i virtuts basades en la fidelitat al rei que el propi autor havia descrit prèviament sobre els catalans.

Un altre cop, però, si bé la intencionalitat de Gaspar Sala és clara, no ho són tant els fets descrits per cartes i dietaris previs a la publicació de la seva obra, on es parla de la intervenció de múltiples personatges, a banda de les autoritats civils, com els bisbes de Barcelona, Vic i Urgell, presents aquell dia a la ciutat, i els frares del convent de Sant Francesc, situat al davant del palau virregnal. El bisbe de Barcelona, García Gil Manrique, així ho descrivia a la carta que va enviar al rei el mateix 7 de juny:

[...] embié un recado a dicho Predicador para que abreviase, como se hizo, y dichos Consellers al punto salieron, y fue con ellos el Obispo de Urgel que assistía en el coro. Y acabado el officio, el Obispo de Vique y yo fuimos a pie a casa del Conde de Santa Coloma, [...] y en la puerta principal un Christo arrimado a ella, y un religioso de San Francisco que tenia el Smo. Sacramento en las manos, que lo había

sacado de su convento que esta en frente: ordene trujessen un palio, y los dos Obispos y quatro prebendados tomamos las varas y estuvimos más de una hora, que vinieron los diputados, y bolvimos a collocar al Smo. en su lugar [...].³²

Segons el testimoni del bisbe de Barcelona, certament els consellers i diputats van tenir un destacat paper en la pacificació de la revolta, però més determinant sembla ser el paper desenvolupat pels frares de Sant Francesc que, en adonar-se de l'intent d'assalt del palau per part dels segadors, van sortir amb el Santíssim Sagrament per dissuadir el motí.

6. *La mort del comte de Santa Coloma*

Tot i la guarnició de mosqueters que els consellers van deixar al palau del virrei per protegir-lo, aquest els comunicà la seva voluntat d'embarcar-se. Acompanyat a la drassana de Barcelona, és acomiadat per diputats i consellers que, després d'oferir-se plenament a servir-lo en el que requerís, marxen per continuar assossegant els segadors amb la certesa que el virrei estava sà i estalvi.

La irresponsabilitat d'un virrei atemorit i desassossegat pel rebombori que generaven els segadors el fa sortir de la drassana rumb a les penyes de Sant Bertran per tractar d'embarcar-se el més aviat possible. L'esgotament i l'abrupte del terreny el feren relliscar i ensopegar contra les roques, episodi que sentenciaria la seva mort. Les ferides per arma blanca trobades al ventre, d'acord amb la narració de Sala, i seguint les resolucions dictades pels anatòmics, haurien estat realitzades *post-mortem* i en cap cas haurien condicionat el malaurat destí del virrei.

El debat entorn la mort del virrei va estar farcit de versions contraposades des del mateix dia de la revolta. En primera instància, els dietaris institucionals i la carta enviada pels consellers al rei el 8 de juny

32. *Carta del bisbe de Barcelona, don Garci Gil Manrique al rei*, publicada a SAGARRA, *Les lliçons*, p. 53.

no avançaven les causes de la mort, sinó que simplement informen que l'havien «trobat mort fora de la ciutat al peu de la montanya de Montjuïc prop de sant Beltran en unas penyas junt al mar».³³ Aquells mateixos dies, però, sortien des de Barcelona cartes dirigides al rei que donaven versions divergents dels esdeveniments, i que apuntaven determinantment al seu assassinat, com són els casos de les epístoles escrites per García Gil Manrique, bisbe de Barcelona, Ramon de Calders i de Ferran, governador general de Catalunya, i Joan Francesc de Melgar, veguer de Barcelona.³⁴

En consultar diversos dietaris personals, hom s'adona que la versió que es va difondre l'endemà de la revolta va ser la de l'assassinat del virrei. «El mataren vora el mar, prop de l'ermita de Sant Bertran», assegura Bartomeu Llorenç;³⁵ «mataren lo virrey», sentència el pagès de l'Esquirol, Joan Guàrdia;³⁶ «lo mataren fora de la ciutat, en Sant Bertran», segons Pere Pasqual.³⁷

La *Proclamación Católica* es proposava combatre aquesta idea i oferir una versió alternativa dels esdeveniments: no només al rei, a qui estava dedicada l'obra, sinó a tota la cristiandat, també als propis catalans, a qui havia de convèncer que la mort del virrei havia estat un accident. Aquest episodi constituïria durant el transcurs de la guerra

33. Sans i Travé, dir., *Dietaris de la Generalitat*, p. 1037; SCHWARTZ I LUNA i CARRERAS CANDI, *Manual de Novells*, pp. 483 i 486.

34. *Carta del bisbe de Barcelona, don Garci Gil Manrique al rei; Carta del governador general de Catalunya, don Ramon de Calders i de Ferran, al rei; Carta del regent de la vegueria de Barcelona, don Joan Francesc de Melgar, al rei*, publicades a SAGARA, *Les lliçons*, pp. 53, 56 i 58 respectivament.

35. Bartomeu LLORENÇI, *Dietari 1629 – 164*, publicat a SIMON I TARRÉS, *Cròniques*, p. 80.

36. Joan GUÀRDIA, *Diari 1631-1687*, publicat a Antoni PLADEVALL I FONT i Antoni SIMON I TARRÉS, *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*, Curial, Barcelona, 1986, p. 60.

37. Pere PASQUAL, *Diari 1595-1644*, publicat a Antoni SIMON I TARRÉS i Pep VILA, *Cròniques del Rosselló: segles XVI-XVII*, Curial, Barcelona, 1998, p. 105.

una de les seqüències de la revolta més citada i polititzada que, evidentment, seria utilitzada com a arma llancívola per criminalitzar o justificar els catalans en la seva causa.³⁸

La incertesa sobre els fets, o més aviat, l'existència de dues veritats en pugna, queden perfectament reflectides en aquest opuscle³⁹ publicat el 1642 a Barcelona, en el que es recrea un diàleg entre dos amics: el primer, Valentí Anglada, particip de l'alliberament de Tamarit (20 de març de 1640), present durant la Revolta dels Segadors i combatent a la batalla de Montjuïc (26 de gener de 1641), li explica al seu amic, Bernat Company, que havia estat a Roma durant els dos darrers anys, tot allò que havia succeït a Catalunya des que havia marxat. Entre diverses notícies, Valentí li explica les circumstàncies en les que el virrei va morir mentre que Bernat li respon, sobresaltat, que la versió que li havia arribat de mans dels castellans a Roma era el dubtós assassinat perpetrat pels catalans:

«Valentí: Tantost ohírem a dir,
ab dolor fort,
que lo virrey era mort

38. Obres com Francisco Manuel de MELO, *Historia de los movimientos y separación de Cataluña*, Paulo Craesbeeck, Lisboa, 1645 o Luca ASSARINO, *Delle Rivolutioni di Catalogna*, Giovanni Maria Farroni, Gènova, 1644, desfavorables a la causa catalana, són les que presenten amb més determinació la visió totalment contrària a la plantejada per Gaspar Sala sobre la mort del virrei, apuntant al vil assassinat. No obstant, la *Proclamación Católica* també va deixar petjada en aquestes obres que, tot i constituir publicacions de signe contrari al de les institucions catalanes, van estar influenciades en molts dels episodis descrits sobre la revolta per l'obra de Sala. Per exemple, ambdues cròniques esmentades asseguren, sense cap mena de dubte, que el personatge que participa en l'enfrontament amb el segador al carrer Ample el matí del 7 de juny de 1640 era el criat de l'algutzir Monrodon.

39. *Dialogo verdader, graciós y apacible dels felices, y bons successos de la guerra de Cathalunya*, Gabriel Nogués, Barcelona, 1642. Obra editada i comentada a Enric PRAT, «Dialogo verdader, graciós y apacible dels felices, y bons successos de la guerra de Cathalunya», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 30 (1988), pp. 321-387.

a Sant Bertran,
que, cançat de son afany,
era caygut;
en roca se avia romput
lo cap pel mitx.
Bernat: Ay, malaje, qui efitx,
Valentí meu!
Die de sant Bartomeu
estava en Roma,
que menjave una poma
en una plaça.
Digueren: «Un correu passa,
de allà, de España»,
y jo, ab molt bona manya
que.m doní,
fins a casa.l vaig seguir
de l'embaxador.
Trobí un bon xarrador,
y, entretant,
baxà un estudiant
molt apreçat
dient: «A visto qué maldat?
Esto se puede hazer?»
Preguntà un cavaller:
«Qué ày de nuevo,
senyor licenciado güevo,
por su vida?»
«La catalana atrevida
gente sin ley,
han muerto a su virrey
a punyaladas».
A mi.m donà bofetadas
ohir axò,
que de ma cara nació
digués ell tal;
dexí'l per un animal

y me n'am',
perquè jo sempre pensí
no ser veritat.
Mes, com m'o has comunicat,
calcom va ser.
Valentí: Si bé ho digué lo fosser
que l'enterrà,
però no se li trobà
en tot son cos
sinó una fins a dos,
y les hi daren
quan ja fet cos lo trobaren
entre les roques.»

7. Historia magistra vitae est

L'acció humana, encarnada per consellers i diputats, va haver de fer front a una massa popular portadora d'un encàrrec diví. A l'obra de Sala, a més a més, el moviment protagonitzat pels segadors va ser comparat i equiparat amb d'altres commocions populars ocorregudes al llarg de la història; comparacions que pretenien reforçar el caràcter ineludible de la commoció i fer recaure la responsabilitat del terrabastall en el comte duc d'Olivares.

Gaspar Sala introdueix breument l'execució d'incendis i assassinats immediatament després de parlar de la mort del virrei. Es tracta de les conseqüents «monstruosidades» avortades per un poble oprimint la paciència del qual havia estat consumida. Unes conseqüències que són perfectament previsibles per aquells governants que se saben guiar per la prudència i que saben que les opressions injustes tenen com a conseqüència la commoció del poble. Gaspar Sala ho exemplifica amb cinc episodis traumàtics del passat amb una forta lliçó moralitzant, cadascun extret d'una obra de referència d'autoritat inqüestionable, citada al marge de la pàgina:

1. La lapidació de Proclo (Procleres a l'obra citada) per part del poble per haver aconsellat al rei Theodobert l'establiment d'un nou impost; episodi extret de *De Republica*,⁴⁰ del jurista francès Piérre Gregoire de Tolosa (1540-1597), obra en la que no es donen més detalls sobre aquella revolta.
2. L'assassinat per suspensió d'Aqueu per part dels habitants de Lívia, Lídia al *In Ibin*,⁴¹ del poeta romà Ovidi (43 a.C. – 17 d.C.), obra que cita Sala i on es fa una molt petita al·lusió a aquest episodi sense donar més informació.
3. La insurrecció protagonitzada pel poble d'Antioquia a l'assabentar-se de la imposició d'un nou tribut per part de l'emperador Teodosi (347-395). L'obra de referència per a Gaspar Sala és la *Ecclesiasticae historiae*⁴² de Nicèfor Calixte (c. 1256 - c. 1335),⁴³ historiador bizantí. En aquella ocasió, i segons l'obra de Nicèfor Calixte, l'exhaurida fiscalitat de l'emperador Teodosi el va portar a establir un nou impost sobre la població antioquena entre la qual, de forma espontània, esclatà una revolta (coneguda per la historiografia actual com la Revolta de les estàtues, tinguda lloc l'any 387).⁴⁴ La multitud va assassinar els ministres i va enderrocar l'estàtua de la dona de l'emperador,

40. Piérre GREGOIRE, *De Republica*, Matthaei Kempsseri i Philippi Jacobi Fiscmark, Frankfurt, 1642, lib. III, cap. IX.

41. Juan de VILLELA, *Primera parte del Parnaso Antártico de Obras Amatorias, con las 21 epístolas de Ovidio i el «In Ibin»*, en *tercetos*, Alonso, Sevilla, 16--.

42. Nicèfor Calixte XANTOPOULOS, *Ecclesiasticae historiae*, Hieronymus de Marnes i Gulielmum Cavellat, París, 1576, lib. XII, cap. 4.

43. Sobre la difusió de l'obra de Nicèfor Calixte durant el segle XVI i XVII, veure: Franco MORMANDO, «Pestilence, Apostasy and Heresy in Seventeenth-Century Rome», a Franco MORMANDO i Thomas WORCESTER, *Piety and Plague: from Byzantium to the Barroque*, Truman State University Press, Kirksville, 2007, pp. 265-271.

44. Alberto J. QUIROGA PUERTAS, «*De Statuis*: las fuentes cristianas sobre la «Revuelta de las estatuas»», *Hispania Sacra LXVIII*, 138 (2016), pp. 467-468.

Flacila, arrossegant-la pels peus per tota la ciutat. Les autoritats imperials van recuperar el control i van iniciar una investigació per identificar els responsables que acabaria en detencions i execucions sumàries. El capítol conclou amb la intervenció del bisbe d'Antioquia, Flavià, a la cort de l'Emperador a Constantinoble. Allà, Flavià, a través d'una retòrica d'apel·lació al perdó, convenç a Teodosi per aturar els càstigs que estava executant sobre la població antioquena.

4. La lapidació de l'extractor de noves imposicions a Israel. La referència bibliogràfica en aquest cas és l'Antic Testament, en concret el *Tercer llibre dels Reis*, capítol 12,⁴⁵ on es narra com l'arribada al tron dels regnes d'Israel i de Judà del fill de Salomó, el rei Roboam (928 –913 a.C.), i la negació d'aquest a rebaixar els impostos que havia establert el seu pare, va derivar en una revolta dels israelites. L'episodi comptà amb la lapidació d'Aduram, l'encarregat de la recaptació fiscal, i la posterior fugida de Roboam a Jerusalem des d'on governaria únicament sobre el regne de Judà.
5. La revolta de Ciutat de Mèxic, on la població es va aixecar contra el virrei per haver empresonat l'arquebisbe de la ciutat. L'obra citada és la *Historia de don Felipe III*, de Gonçalo Céspedes y Meneses (1585–1638),⁴⁶ on l'escriptor i historiadore castellà desenvolupa al llarg dels llibres III, IV i V la crisi que esclatà al virregnat de Nova Espanya amb l'arribada del

45. Hem consultat la versió online de la Nova Vulgata vaticana, on el tercer llibre dels Reis es correspon amb el *Liber Primus Regum*:

http://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_vt_i-regum_lt.html

46. Gonçalo de CESPEDES Y MENESES, *Historia de don Felipe III, rey de las Españas*, Sebastián de Cormellas, Barcelona, 1634, lib. III, cap. XX; lib. IV, cap. XIX i XX; lib. V, cap. XV i XVI.

nou virrei, el marquès de Gelves, i la introducció de reformes polítiques que intervenien en la jurisdicció de l'arquebisbe. El conflicte entre les dues instàncies de poder acabaria amb la detenció i desterrament de l'arquebisbe per ordres del virrei i la posterior excomunicació del marquès per part de l'arquebisbe. El conflicte adoptava una vessant religiosa quan, segons la crònica de Céspedes y Meneses, l'arquebisbe, i de fet tot l'estament eclesiàstic, acusen al virrei d'heretgia, fet que acabaria derivant en una insurrecció popular en defensa de la fe catòlica.

Segons Gaspar Sala, l'establiment d'impostos abusius sobre la població era el denominador comú de qualsevol insurrecció popular, tal i com demostrava la Història. L'autor plantejava així una narrativa històrica sobre el *perquè* de les revoltes populars poc religiosa, que intentava ser esmenada amb la introducció del conflicte entre el virrei i l'empresonament de l'arquebisbe de Ciutat de Mèxic, causa d'una insurrecció popular generalitzada en defensa de la fe. Una narrativa que, per tant, culpabilitzava el mal govern del comte duc per haver actuat d'esquenes a la Història i la prudència política.

Gaspar Sala va obtenir la referència d'aquests episodis històrics d'una altra obra en la que ja es plantejaven les conseqüències de gravar amb masses tributs la població, i que utilitzava els mateixos exemples històrics i les mateixes referències bibliogràfiques per demostrar-ho: *De Republica*⁴⁷ de Pierre Gregoire,⁴⁸ citada per referenciar la lapidació de

47. GREGOIRE, *De Republica*, p. 78.

48. *De Republica*, de Pierre Gregoire de Tolosa, va servir també per articular la propaganda antifilipista dels partidaris de João IV a Portugal per tal de justificar la insurrecció contra Felip IV. En el cas portuguès, però, la retòrica de la *Restauração* acusava directament els Àustria d'exercir un govern tirànic, mentre que a Catalunya les acusacions evitaven la figura del monarca per centrar-se en criminalitzar el govern del seu valido. Alguns exemples en són Antonio Carvalho de PERADA, *Arte de reynar*, Paulo Craesbeck, Brussel·les, 1644, lib. II, disc. VIII o Francisco Velasco

Procleres. Aquesta és l'obra en la que Gaspar Sala es va basar realment per redactar aquest apartat, juntament amb la *Historia de don Felipe VIII*, de Gonçalo Céspedes y Meneses, per descriure la revolta al virregnat de Nova Espanya, que evidentment no hi figura en l'obra de Piérre Gregoire per una qüestió cronològica. La resta de referències bibliogràfiques, per tant, no són més que recursos d'autoritat per legitimar el seu plantejament.

Conclusions

Gaspar Sala va saber articular un discurs entorn la revolta que exculpés les institucions catalanes de les responsabilitats d'aquella crisi, fent-les recaure única i exclusivament en l'imprudent govern del comte duc d'Olivares. La narració, en aquest sentit, entrava en sintonia amb l'objectiu principal de la *Proclamación Católica*: demanar a Felip IV la destitució del seu privat i evitar el conflicte armat.

Per fer-ho, l'autor va filar un relat providencial de la insurrecció que inseria la revolta popular en una matriu discursiva ja existent que situava les causes de la commoció popular en els sacrilegis comesos pels soldats. La visió providencial de la revolta, a banda de presentar les diverses morts dels ministres reials com el resultat dels designis divins, contribuïa a justificar la incapacitat d'unes autoritats civils determinades a apaivagar els ànims i a servir la monarquia en la defensa del virrei.

Per altra banda, Gaspar Sala es va encarregar de seleccionar acuradament els personatges i episodis clau de la revolta que van contribuir a potenciar la intencionalitat del text, com ho va ser triar la figura del criat de Monrodon i situar-la en primer terme de la narració, circumscriure la pacificació de l'avalot a les autoritats civils, protagonistes, se-

de GOUVEIA, *Justa aclamação do serenissimo rey de Portugal dom João o IV*, Lourenço de Anveres, Lisboa, 1644, f. 87. Un estudi comparat sobre la propaganda política catalana i portuguesa a Maria de los Ángeles PÉREZ SAMPER, *Catalunya i Portugal el 1640: dos pobles en una cruïlla*, Curial, Barcelona, 1992, pp. 314-395.

gons Sala, d'aquella jornada, o presentar una versió de la mort del virrei fins aleshores poc arrelada entre la població.

Finalment, el recurs a la Història és utilitzat per analitzar la naturalesa de les alteracions populars. A través de l'enumeració d'un seguit de revoltes històriques, presentant les seves causes i terribles conseqüències, Gaspar Sala pretenia incrementar el grau de responsabilitat i culpabilitat del mal govern del comte duc d'Olivares.

La narració sobre la revolta de Gaspar Sala va pretendre condicionar l'opinió pública dels catalans i europeus en temes tant determinants com el de la mort del virrei o les consignes expressades pels protagonistes de la insurrecció. Com hem vist, l'àmplia difusió de l'obra va aconseguir crear una imatge sobre la revolta que influenciaria a cronistes d'arreu, ja fos per justificar la posició catalana, o bé per posicionar-se desfavorablement vers aquesta.